

Проблеми етнополітики та етнонаціональних відносин

С. Г. Гузенков

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕТНОПОЛІТИКИ

Історія залежить від сучасності, адже кожна епоха ставить минулому свої запитання [1, с.43]. Вона відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності [2, с.25]. Тому в кожному суспільстві історична освіта та пропаганда історичних знань знаходяться під опікою держави [3, с.230]. Остання, через ставлення до минулого окреслює перспективи свого майбутнього.

У зв'язку з намаганнями України інтегруватися до європейського освітнього та культурного простору гостро постає питання про якість історичної науки та освіти, їх відповідність визначеним у Європі та світі стандартам. Як наслідок, процеси, що відбуваються у сфері історичної науки та освіти, постійно привертають увагу як фахівців, так і громадськості.

Особливості розвитку історичної науки в Україні були предметом аналізу Марка фон Гагена [4], В. Масненка [5], В. Піроженка [6], С. Савченка [7], Н. Яковенко [8; та 9], які звернули увагу на наявність націоналістичних міфів у сучасному історіописанні. На подібні недоліки в сфері історичної освіти звертали увагу Н. Яковенко [10; 11], О. Білоусько [12], Н. Гончаренко та М. Кушнарєва [13].

Перелічені автори аналізували наслідки, тобто опубліковані тексти, а не ситуацію в історичній науці та освіті, що спричинила їх появу. Адже, незважаючи на офіційно проголошені державою принципи рівності всіх народів та толерантного ставлення до національних меншин, історична наука та освіта продукують тексти, далекі від декларованих принципів.

Мета нашої публікації звернути увагу на негативні тенденції в розвитку української історичної науки та освіти, що впливають на сферу міжнаціональних стосунків та їх бачення сучасниками.

Для досягнення поставленої мети ми вирішимо такі дослідницькі завдання:

- проаналізуємо особливості розвитку української історичної науки в роки незалежності;
- розглянемо місце курсу «історія України» в суспільстві та системі освіти;
- покажемо місце міжнаціональних відносин в історіографічному каноні, що склався в роки незалежності.

Незалежна Україна, що постала 1991 р., ґрунтувала свою легітимність на історії: одвічному прагненні українського народу до незалежності. За чинною Конституцією вона бере на себе обов'язок сприяти розвитку історичної свідомості української нації [14]. Представники влади завжди приділяли увагу історичній науці [15], а історики займали важливі позиції у владних установах [16]. Як ознаку втручання влади в сферу історії можна розглядати публікацію виступу президента України Л. Кучми (який не є істориком) в «Українському історичному журналі» [17, с.3–10].

Серед більшості українських істориків існує стійке переконання про важливість державної підтримки науки про минуле, яка, в свою чергу, слугуватиме «зміцненню державності, консолідації нації, актуалізації народної історичної пам'яті» [18].

Частина фахівців від 1990-х займається пошуками прецедентів української державності в минулому. При цьому вся попередня історія почала розглядатися у телеологічному ключі, як підготовка до 1991 р. [6]. Науковою нормою в історичних працях стали заяви про актуальність для «розбудови незалежної держави» [7, с.127–131]. Історики відчували себе борцями за відновлення «історичної правди» [19, с.158], головним завданням яких є підвищення рівню патріотизму народу [20]. Основним методологічним знаряддям подекуди ставав патріотизм, що змушував трактувати всі історичні події у вигідному для власного народу світлі [2, с.31]. Американський історик Марк фон Гаген ще у 1995 р. зазначав, що в Україні має місце націоналістичне переписування минулого [4, с.45].

Українська наука не зазнала впливу постмодернізму з його образом «історії в уламках» [10]. Тому серед більшості науковців панує уявлення про єдність історії. У фахових колах декілька років тому навіть обговорювалася ідея створення універсального підручника з історії України, за яким мали б навчатися і школярі, і студенти, а всі бажаючі змогли б дізнатися про події минулого [18]. Цим Україна

якісно відрізняється від Західної Європи, де академічна і шкільна історія є різними, а остання викладається як пошук змінних і плінних істин [12].

Запровадження у 1991/1992 навчальному році курсу «історія України» у загальноосвітніх школах та початкових курсах вузів розглядалося як відновлення історичної справедливості. Для певної частини науковців курс став атрибутом державності, а тому будь-які сумніви у тому каноні, що склався, нетолерувалися і досі оцінюються як «антиукраїнські підступи» [21]. Зауваження про те, що історія України не вільна від міфів, ігноруються або визнається важливість національної міфології [Див. напр. 22 та 23]. Інакше кажучи, більшість українських істориків не лише погоджуються з існуванням «національного примітиву» [5], а й сприймають його як єдину можливу форму існування історії.

Значна частина фахівців і далі сприймає минуле в канонах національного історіографічного проекту взірця XIX – початку XX ст. [9], завданням якого було створення фундаменту для існування нації, який складається із споминів про тріумфи і трагедії [24, с.654–663]. У 1990-х роках повернення до нарративу XIX ст. вважалося за доцільне, оскільки існувало переконання, що «вся історична наука зупинилася, або призупинилася 60 років тому на М.С. Грушевському» [26, с.100–107]. До романтичної версії української історії додалися шаблони радянської науки про «неуникнену закономірність» та «рушійні сили» історичного процесу. В результаті з'явилася легітимізаційна версія української історії, що була покладена в основу шкільних та вузівських курсів [8]. До того ж тенденції до зміщення історії в бік національної були відмічені фахівцями асоціації EUROCLIO в 1990-х роках майже по всій Європі [26, с.13].

До особливостей української ситуації можна віднести й той факт, що створена у 1990-х роках офіційна версія національної історії не стала панівною. Переважна більшість населення України має досвід життя за радянських умов, отже виховувалася на іншій версії історії. Тому для неї українська національна історія – не все минуле [27]. В Україні версії історії мають регіональне походження [Див. напр. 28 та 29]. Окрім того, на рівні символічних репрезентацій подекуди радянська версія представлена яскравіше, ніж офіційна [16].

Серед проблем сучасної української академічної та шкільної історії помітною є ставлення до інших народів. Рада з культурного співробітництва Європейського співтовариства у 1997 р. визнала, що «вивчення історії меншин та осіб, позбавлених своїх прав, збільшує сприйняття подій, що не знають національних кордонів» [30]. Україна намагається наслідувати європейський досвід. Та попри наміри історія меншин не стала частиною української історії.

Становлення нової версії історії України передбачало не тільки вироблення основ національної ідентичності, а й ідентифікацію тих, хто мав бути виведений за рамки «своїх» уявної національної спільноти [31]. Націоналізована історія країни була передусім історією титульної нації, тобто етнічних українців. Росіяни, німці, татари та інші групи були віднесені до «загарбників», з якими український народ вів боротьбу. Іноетнічні групи, що жили століттями поруч з українцями, просто не фіксувалися, навіть за гостро критичних обставин [11]. Як результат, наука і шкільна історія перейняли і почали продукувати стереотипні уявлення про інші народи [32].

Ситуація з висвітленням інших етносів у підручниках з історії була предметом аналізу Н. Яковенко [11], Н. Гончаренко та М. Кушнарської [13], які прийшли до схожих висновків: в описах подій та ситуацій, пов'язаних з представниками інших етносів, використано здебільшого негативно забарвлену лексику, що формує стереотипні образи «злих сусідів», які перешкоджали прямувати до незалежності.

Шкільні посібники та підручники є лише однією стороною проблеми. Важливе місце тут займають вчителі, які мають право обирати підручники, а також інтерпретують їх текст, розставляючи необхідні акценти.

Нами було проведено опитування на курсах підвищення кваліфікації шкільних викладачів, в якому, серед іншого, було питання стосовно необхідності включення історії інших народів до української.

Аналіз відкритих відповідей дозволив зробити ряд висновків:

По-перше, у переважній більшості опитаних вчителів Запорізької області «інші народи» асоціюються з народами сусідніх держав. Лише 8,3% висловилися за включення історії національних меншин України до загальноукраїнської. Ще 12,5% заявили про те, що для історії всіх, окрім українців, є курс всесвітньої історії.

По-друге, список «інших» обмежувався народами тих держав, що мали стосунок до конфліктів, передбачених для вивчення шкільною програмою, а саме: Росії, Польщі та Литви (або Речі Посполитої), Австро-Угорщини, Німеччини.

На питання, в якому пропонувалося сказати чи існують народи, що відіграли позитивну або негативну роль в історії України, лише 4,2% відповіли, що таких не існує. 29,1% в переліку тих, хто відіграв негативну роль, назвали народи, перелічених вище держав. Разом із тим, 54,2% заявили, що Росія, Польща і Литва відіграли «і позитивну і негативну» роль, а 8,3% серед таких, що відіграли позитивну роль, назвали Росію, 4,2% – Литву.

Ситуація стає більш зрозумілою, якщо проаналізувати зміст «Програм для загальноосвітніх навчальних закладів» з історії України, затверджених у 2001 р. Саме ними керуються у своїй діяльності вчителі. У «Програмах» головна роль відводиться не народам, а сусіднім державам, що згадуються у контексті конфліктів. Лідерами за частотою згадування є Польща і Росія. Перша згадується у контексті боротьби за українські землі, сутичок з козаками та національно-визвольної війни. Акценти згадування

Росії є ширшими. Тут і завоювання українських земель, і воєнно-політичні акції проти українців, колоніальна політика, соціальний і національний гніт, заборона використання української мови, агресія і т.ін.

Можна погодитись із висновками Леу-Рорд ван дер Йоке, яка зауважує, що шкільний курс історії (а в нашому випадку і курс у вузах для неісторичних факультетів) являє собою відображення національної гордості й болю, він знайомить у першу чергу зі стражданнями своєї нації. Збитки, завдані іншим, і той факт, що інші могли бути жертвами у нашій власній країні є питаннями не характерними для національної історії. Звичайним є ставлення, за яким те, що сталося з іншими, не є частиною нашого минулого, а, значить, нас не стосується, а тому не входить до навчальних програм [26].

Таким чином, версія історії України, що сформувалася після 1991 р. і була канонізована у навчальних програмах, по-перше, не є панівною та вільною від національних міфів і конкурує з іншими версіями; по-друге, ігнорує минуле тих народів, що споконвічно мешкали поряд з українцями, або відводить їм роль супротивника у конфлікті. Це не сприяє виробленню в мультикультурному суспільстві, яким є Україна, толерантності і робить національну історію потенційним джерелом протистояння та непорозуміння між громадянами та політичними групами.

Джерела та література

1. Репина Л. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. – 2004. – №5.
2. Шнирельман В. Ценность прошлого: этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика // Реальность этнических мифов / Под ред. А. Малашенко и М. Б. Олкотт; Моск. Центр Карнеги. – М., 2000.
3. Андерсон Б. Уявлені спільноти Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К., 2001.
4. Хаген М. фон Имеет ли Украина историю? // Ab Imperio. – 2000. – № 1.
5. Масненко В. Исторична пам'ять і традиція у становленні та розвитку національної свідомості // Історія України. – 2004. – №41.
6. Піроженко В. Легенди та міфи української історії // Історія в школі. – 1997. – №10-11.
7. Савченко С. Сучасна українська історіографія: спроба характеристики // Сучасність. – 1999. – №11.
8. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії // <http://ukrhistory.narod.ru/texts/yakovenko-5.htm>. 2007-05-16.
9. Яковенко Н. Нариси кризової історіографії // Критика. – 2006. – №1-2.
10. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // Критика. – 2002. – №12.
11. Яковенко Н. Польша та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого // <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/yakovenko.htm>. 2007-05-16.
12. Білоусько О. До проблеми переосмислення шкільної історичної освіти // Історія України. – 2001. – №44.
13. Гончаренко Н., Кушнар'ова М. Школа іншування // Критика. – 2001. – №4.
14. Грачова С. Пам'ять, контрпам'ять і політика // Критика. – 2006. – №11.
15. Рябчук М. Культура пам'яті та політика забуття // Критика. – 2006. – №1-2.
16. Кравченко В. Бой с тенью: советское прошлое в исторической памяти современного украинского общества // http://www.eu.spb.ru/reset/dsp/Kravchenko_new.doc. 2007-05-16.
17. Кучма Л.Д. Доповідь на урочистих зборах з нагоди 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького // Український історичний журнал. – 1996. – №4.
18. Удод О. Дидактика історії. Яким має бути універсальний підручник з української історії // Історія України. – 2005. – №45.
19. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / С. Макеев (керівник авт. колективу). – К., 1997.
20. Гирич І. Пристрасті навколо підручників з історії // Історія України. – 2007. – №9.
21. Панченко П. «Історія» в контексті історизму, історичної правди // Історія України. – 1999. – №20.
22. Гирич І. Нове бачення історії України в сучасних українських підручниках // Історія України. – 1999. – №25-28.
23. Гирич І. Чи суперечить національний міф історичній правді? // Історія України. – 2001. – №2.
24. Гатчінсон Дж. Культурний і політичний націоналізм // Націоналізм: Антологія. – К., 2004.
25. Хоменко В. Камо грядеши, історичний монументалізм // Віче. – 1996. – №10.
26. Йоке ван дер Леу-Рорд. Преподавание спорных вопросов/тем истории как вызов для европейских учителей истории // История – это не только прошлое. Прошлое еще не история. Книга для учителей. – Eesti Ajaloopetajate Selts, 2004.
27. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас – 2005 – №2-3. http://dnhse.narod.ru/syllabi/socanthr/reader/seminar_09_halfwachs.doc. 2007-05-16.
28. Грицак Я. Як викладати історію після 1991 року? // Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К., 2004.
29. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення // <http://exlibris.org.ua/riabczuk/index.html>.
30. Тейлор М. Европа – это нечто большее, чем вы думаете // www.coe.int/ru. 2007-05-16.
31. Касьянов Г. Націоналізація історії та образ іншого // Критика. – 2006. – №1-2.
32. Горізонтов Л. «Уявлювані історіографії» // Критика. – 2006. – №4.

Summary

The article considers the problems of the Ukrainian historical science and education as well as their historical influence on interethnic relations and tolerant attitude to various nations developed in the society.

А. М. Дегтеренко

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКОМУ ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І (УПП)

Важливою складовою соціально-економічної життєдіяльності територіальних громад у різних її виявах є фінансові відносини – тобто ті, що стосуються формування, розподілу і використання грошових засобів, необхідних для задоволення індивідуальних і групових потреб та інтересів членів цих громад. Задоволення етнопонаціональних потреб та інтересів також пов'язане з фінансовою сферою, з її можливостями і проблемами. Вони лежать у площинах: державного бюджету, бюджетів органів місцевого самоврядування, податкової системи, фінансової допомоги держав, походження національних меншин та закордонних неурядових благодійних інституцій; формування грошових та матеріальних ресурсів громадських об'єднань за етнопонаціональною ознакою. Виникнення і діяльність останніх є виявом прагнення етнотруп до самоорганізації. Умови для цього Українська держава гарантує відповідними нормами Конституції та інших законів України.

У Державний бюджет щорічно закладаються кошти на реалізацію заходів, через які реалізується державна етнопонаціональна політика. Статтею 16 Закону України про національні меншини окремо зазначається, що для розвитку національних меншин “у державному бюджеті України передбачаються спеціальні асигнування”.

Головними розпорядниками держбюджетних коштів є, зазвичай, спеціалізований орган центральної виконавчої влади у справах національностей та міграції (в різні роки він мав різні назви і статус та розпоряджався понад 90-відсотковою часткою загальних бюджетних коштів на етнопонаціональні потреби), Міністерство культури і мистецтв, Державний комітет телебачення і радіомовлення, Міністерство освіти і науки, Національна академія наук України та деякі інші інституції. Основними напрямками використання коштів державного бюджету є фінансування діяльності, орієнтованої на збереження історико-культурної спадщини, розвиток музейної справи, збереження бібліотечних та архівних фондів, підтримку національних і державних художніх колективів, театрів, концертних та інших організацій, розвиток української мови, діяльність Всеукраїнського товариства “Просвіта” та деяких інших громадських організацій, відтворення культури національних меншин та видання книг, газет, випуск теле- і радіопередач мовами національних меншин, розвиток культурних зв'язків з українською діаспорою, реалізація Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин, розселення, облаштування, задоволення інформаційних та інших потреб репатріантів кримських татар та осіб інших національностей, які були депортовані з території України за радянських часів тощо.

Однак кошти Державного бюджету України, передбачені для розвитку власне етнопонаціональної сфери, тільки малою мірою забезпечують відповідні потреби саме територіальних громад. І не лише тому, що від початку їхнє використання на цьому рівні передбачається вкрай рідко і в порівняно невеликих обсягах. Дуже важлива причина – нерозробленість чітких критеріїв ефективності використання виділених коштів та неузгодженість програм, виконуваних різними розпорядниками.

Головним джерелом бюджетних асигнувань на етнопонаціональні потреби територіальних громад є місцеві бюджети. До таких в Україні відносять бюджет АРК, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань). Як показує вивчення ситуації в Українському Північному Приазов'ї, тут з місцевих бюджетів фінансуються, переважно регіональні культурно-мистецькі заходи, місцеві ЗМІ національних меншин, місцеві національно-культурні громадські організації.

Тривалий час бюджетно-фінансові відносини в державі регулювалися Законом “Про бюджетну систему України”. Ухвалення в 2001 році Бюджетного кодексу України кардинально змінило ситуацію й усталило існуючий до цього часу порядок. Одним з його принципів визначено субсидіарність. Принцип субсидіарності – це розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами, що ґрунтується на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача [1].

Насправді задекларовані принципи і закладені процедури та механізми бюджетних відносин далеко не в усьому збігаються і навіть суперечать одне одному. Крім того, мають місце протиріччя між бюджетним законодавством і офіційно задекларованими принципами місцевого самоврядування. Ці протиріччя обумовлені застарілим механізмом взаємодії місцевого самоврядування та виконавчої влади, надмірною політичною, фінансово-економічною, адміністративною залежністю місцевого самоврядування від виконавчої влади – як районної та обласної, так і центральної.